

ხათუნა ბაინდურაშვილი

**ახალი მასალა ჩრდილოეთ კავკასიაში ცარიზმის რელიგიური
პოლიტიკის შესახებ**

რუსულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში კარგადაა შესწავლილი საკითხი, რომელიც ჩრდილო კავკასიაში ცარიზმის კოლონიზატორულ პოლიტიკას ეხება.¹ თუმცა საიმპერატორო ხელისუფლების მხრიდან ჩეჩნების, ინგუშებისა და დაღესტნის მოსახლეობის დამორჩილებისათვის გატარებული ღონისძიებები, რომლებიც მათი რელიგიის საკუთარი ინტერესების განხორციელებისათვის გამოყენებას ემსახურებოდა, კონკრეტული კვლევის საგანი არ გამხდარა. ჩრდილო კავკასიაში ცარიზმის რელიგიური პოლიტიკის შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესო მასალა ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ მიხეილ თუმანიშვილის არქივში. ესაა რუსულ ენაზე შედგენილი ოთხგვერდიანი ნაბეჭდი წერილი სათაურის გარეშე, ნომრით 1248. წერილს ბოლოში ლურჯი ფანქრით მიწერილი აქვს 1859 წლის 15 მაისი.² ტექსტის შინაარსიდან გამომდინარე მიგვაჩნია, რომ ეს უნდა იყოს წერილის შედგენის თარიღი.

საარქივო მასალა თავისი შინაარსითა და დანიშნულებით წარმოადგენს ანგარიშსა და ინსტრუქტაჟს კომპეტენტური პირისა, რომელიც კარგად იცნობს და ფლობს ინფორმაციას კავკასიის მთიელებში არსებული მდგომარეობის შესახებ. კარგად აცნობიერებს იქ ცარიზმის რელიგიური პოლიტიკის არსსა და მიზანს ისლამთან მიმართებით, საიმპერატორო ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებების შედეგად შექმნილ ვითარებას.

საარქივო მასალა საინტერესო და საყურადღებოა იმდენად, რამდენადაც იგი ასახავს ისლამის იმ ცოდნას, რაც დაგროვდა რუსეთის იმპერიაში ცა-

---

¹ История дагестана. т. II. М. 1968; В. Г. Гаджиев. Роль России в истории Дагестана. М. 1965; Г. Ш. Каймаразов. Очерки истории культуры народов Дагестана. М. 1971.

² ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრი. მ. თუმანიშვილის არქივი. № 1248, გვ. 4. (შემდგომში ხეც. №1248).

რიზმის მიზანმიმართული ძალისხმევით კავკასიის მთიელთა დამორჩილების საქმეში ისლამის მათ სასარგებლო იარაღად გამოყენებისათვის.

აღნიშნული წერილის ავტორი აშკარად ხელისუფლების მოხელეა. იგი კარგად იცნობს ადგილზე შექმნილ რელიგიურ და სოციალურ ვითარებას, კარგად იცნობს ისლამის რელიგიურ მოძღვრებას, რომელსაც **ისლამიზმს** უწოდებს. იცნობს ამ რელიგიის სოციალურ არსს. მიგვაჩნია, რომ ტერმინ **ისლამიზმის** გამოყენება არ შეიძლება მართებული იყოს, რადგან ისლამიზმი, როგორც ტერმინი, საარქივო მასალაში მხოლოდ ისლამს აღნიშნავს და მას კონკრეტულ მომენტში საერთო არაფერი აქვს ისლამიზმთან, მის ზოგად და ვიწრო ცნებასთან და არსთან. ისლამიზმი ზოგადი მნიშვნელობით გამოიყენება ისეთი მუსლიმური მოძრაობებისა და დაჯგუფებების მიმართ, როგორებიც არიან ფუნდამენტალისტები, ინტეგრისტები, ტრადიციონალისტები, ექსტრემისტები და ტერორისტები, რომელთა იდეოლოგიის დედაარსია პირვანდელ ისლამთან დაბრუნება, ერთიანი მუსლიმური თემისა და სახალიფოს შექმნა. ვიწრო მნიშვნელობით კი ისლამიზმი ეწოდება XX ს-ის 60-70-იანი წლებიდან დაწყებულ მოძრაობას, რომელიც ისლამში უპირველესად პოლიტიკურ იდეოლოგიას ხედავს და მთავარ ყურადღებას ხელისუფლების საკითხს აქცევს. ისლამისტებისათვის ისლამი წარმოადგენს გლობალურ და ტოტალურ იდეოლოგიას, რაც ნებისმიერი საკითხის განმსაზღვრელია.³

წერილის ავტორი კარგ ცოდნას ამჟღავნებს ისლამისა და შარიათის არსისა და მუსლიმთათვის მათი მნიშვნელობის საკითხში.

საარქივო მასალიდან კარგად ჩანს მთიელთა ის მდგომარეობა შარიათისა და ადათის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით, რომელშიც ისინი იმყოფებოდნენ აქ რუსეთის პოლიტიკის გააქტიურებამდე და მის შემდეგ. კერძოდ ის, რომ ადათს უფრო მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მთიელთა ცხოვრებაში, ვიდრე შარიათს, რაც მთის მოსახლეობას არათანაბარ ვითარებაში აყენებდა. წერილის ავტორი აღნიშნავს: „ჩვენს ხელისუფლებას მხარი იმ ელემენტისათვის უნდა დაეჭირა, რომელიც უკეთ შეესაბამებოდა ჩვენს პოლიტიკურ ხედვას; მაგრამ მოჩვენებითად, მოსახლეობის უმრავლესობის თანაგრძნობის მოსაპოვებლად ჩვენ გვაროვნული ინტერესები უგულვებელყავით და მხარი დაუჭირეთ და აღვადგინეთ მუსლიმური სამღვდელთაობა, როგორც მასთან (ხალხის მასებთან) დაახლოების საუკეთესო საშუალება, ვინაიდან ხალხი ყოველთვის გამოხატავდა და გამოხატავს მეტ თანაგრძნობას შარიათისადმი,

³ გ. სანიკიძე. ისლამიზმი. ისლამი – ენციკლოპედიური ცნობარი. თბ. 1999, გვ. 96-97.

რომელიც საყოველთაოა, ვიდრე ადათისადმი, რომელიც ცალკეული გვარების წარმომადგენლის გავლენასა და ძალაუფლებას ამყარებს“. ამ ქმედებით ხელისუფლებას სურდა მთის მოსახლეობაში კონფორმაცია გამოეწვია, რაც საბოლოო ჯამში ცარიზმის პოლიტიკისათვის ხელსაყრელი იქნებოდა. წერილის ავტორს ხელისუფლების სწორედ ეს ნაბიჯი მიაჩნია მათთვის არასასურველი შედეგების მომტანად. კერძოდ, როგორც იგი აღნიშნავს, შეიქმნა რელიგიური ნაცია, რითიც ერთ ადამიანს მიეცა უფლება გამხდარიყო მთელი ამ რეგიონის საერო და სასულიერო ხელისუფალი. „მაშინ კავკასიაში გაჩნდა მოძღვრება საღვთო ომისა ურჯულოთა წინააღმდეგ და შეიქმნა რელიგიური გაერთიანება **მიურიდიზმის** სახით“. კავკასიაში მიურიდიზმის წარმოშობის მიზეზზე თავის დროზე ყურადღება გაამახვილა იმ პერიოდის რუსეთის პროგრესულად მოაზროვნეთა ნაწილმა, კერძოდ, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის მიერ 1859 წელს ჟურნალ «Современник»-ის №78-ში გამოქვეყნებულ წერილში «О значении наших последних подвигов на Кавказе», კვითხულობთ, რომ „მიურიდიზმი არ არის ახალი მოვლენა. ისლამის ამ სწავლებას დიდი ხანია იცნობდნენ მთიელები ოღონდ მისი გამოყენება აქამდე არ დასჭირვებიათ“ და აქვე დასძენენ, რომ „მიურიდიზმის გავრცელების ახსნა უნდა ვეძიოთ არა მის პოპულარობაში, არამედ მთიელთა წინააღმდეგობაში რუსული მართველობის მიმართ“.⁴

ცარიზმის რელიგიურმა პოლიტიკამ, ხელი შეეწყო მუსლიმური სამღვდელოებისათვის, გაეძლიერებინა შარიათი ადათის საპირისპიროდ, რაც მთიელი ხანების დამორჩილების საქმეს გაუადვილებდა, მარცხი განიცადა და უკუპროცესების გამომწვევი მიზეზი გახდა. როგორც წერილის ავტორი აღნიშნავს, „ჩვენი მმართველობის წინააღმდეგ აფეთქებულმა რელიგიურმა მოძრაობამ მოიცვა მთელი კავკასიის ქელი და დაუქვემდებარა შარიათს“.⁵

უნდა აღინიშნოს, რომ კავკასიაში მიურიდიზმის გააქტიურების პროცესი დაიწყო 1785 წლიდან და განსაკუთრებით მასშტაბური ხასიათი მიიღო 1841 წლიდან, როდესაც შამილის მეთაურობით შეიქმნა სამხედრო-თეოკრატიული სახელმწიფო – იმამატი. სახელმწიფოში ადათობრივი სამართალი შეცვალა შარიათმა, არაბული გამოცხადდა სახელმწიფო ენად. სახელმწიფო იდეოლოგია იყო მიურიდიზმი, რომელიც არის რელიგიური ფანატიზმის ყველაზე რეაქციული გამოვლინება. მისი გამოყენებით შამილმა შექმნა მკაცრი

---

⁴ «Современник». 1859. № 78, გვ. 22-26.

⁵ ხეც. №1248, გვ. 2.

რელიგიურ-დესპოტური მმართველობა და თითქმის სამი ათეული წლის განმავლობაში ებრძოდა მთაში ცარიზმის რეჟიმის დამყარებას.

როგორც საარქივო მასალით ირკვევა, ცარიზმის მცდარმა რელიგიურმა პოლიტიკამ შედეგად გამოიღო ის, რომ მთიელები ისლამის დროშის ქვეშ გაერთიანდნენ ერთიან მუსლიმურ ნაციად და ღაზავათი (სალეთო ომი) გამოუცხადეს რუსეთს. რუსული პოლიტიკის შედეგი იყო მთიელებში მიურიდიზმის გავრცელება-გააქტიურება, რამაც შედეგად თეოკრატიული სახელმწიფოს ჩამოყალიბება გამოიწვია. წერილის ავტორი სწორედ ამ ნაციონალური ერთობის ჩამოყალიბების შედეგად მიიჩნევს იმ ფაქტს, რომ ცარიზმმა ჩრდ. კავკასიაში თავისი სამხედრო ძალები გაზარდა. მას მიაჩნია, რომ მხოლოდ ძალისმიერი მეთოდებით ვერ ამოძირკვავენ მიურიდიზმის წარმოშობის სათავეს, რომლის აფეთქების საშიშროება ყოველთვის იყო ამ მხარეში. ავტორს მთაში მშვიდობის დამყარების აუცილებელ პირობად მიაჩნია ის, რომ მუსლიმური სამღვდელთა მოქცევა მხოლოდ თავისი სულიერების ჩარჩოში და საერო დატვირთვა ჩამოშორდეს. „თავდაზნაურობის აღდგენით ხელისუფლებას ექნება საუკეთესო იარაღი ისლამიზმის დასამარცხებლად. რადგან ამასთან ერთად კვლავ დაიწყება შარიათისა და ადათის ურთიერთდაპირისპირება“⁶. მეტი ეფექტურობისათვის, ავტორის აზრით, უნდა შევიწროვებულიყო შარიათის სასამართლო უფლება და იგი მხოლოდ სასულიერო საკითხებით უნდა შემოფარგულიყო, ხოლო მათ მიერ დაარსებულ სახალხო სასამართლოში უნდა შეეტანათ რაც შეიძლება მეტი სამოქალაქო საკითხი. „ამგვარად, სამოქალაქო და სასულიერო საწყისის ურთიერთ გაყოფით ადვილად შევძლებთ პირველის დაახლოებას ჩვენს სამართალწარმოებასთან და ხალხს თანდათან ჩვენი სამოქალაქო სტრუქტურის ყველა სფეროსთან დავაკავშირებთ“⁷, ანუ ამით უნდა მომხდარიყო ადათობრივი სამართლის ადგილზე იმპერიაში მოქმედი სამოქალაქო სამართლის ჩანაცვლება, რაც განაპირობებდა შარიათის დაკნინებას, რასაც უნდა გამოეწვია მუსლიმი სამღვდელოების მორალური გატეხვა და ხალხზე მათი გავლენის მოსპობა. ერთ-ერთი საგულისხმო მომენტია ის, რომ წერილის ავტორს აუცილებელ პირობად მიაჩნია მუსლიმებში რწმენის შერყევა და ისლამის ადგილზე ქრისტიანობის გავრცელება. „ამის გამო საჭიროა მივიღოთ ზომები, რომ რწმენადაკარგულ მუსლიმებს თვალწინ ჰქონდეთ სხვა მზა აღმასრებლობა, რომელიც უფრო მეტად წმიდა და მეტად

⁶ ხეც. №1248, გვ. 2.

⁷ ხეც. №1248, გვ. 3

სიმშვიდის მომგვრელია და უნებურად ამის შედარებამ ძველთან (ისლამთან – ხ. ბ.) პირველივე შემთხვევაში უსიტყვო უპირატესობის შთაბეჭდილება უნდა მოახდინოს“⁸.

წერილის ავტორი კავკასიაში ისლამის ქრისტიანობით შესაცვლელად ხელისუფლებას ურჩევს დააარსოს „კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღდგენის საზოგადოება“ და მისიონერებად მოამზადოს ღირსეული ქრისტიანი სასულიერო პირები. „აი, ერთადერთი გზა, რომელმაც შესაძლოა მიგვიყვანოს კავკასიაში მშვიდობის სრულ დამყარებამდე.“⁹ ამ სიტყვებით სრულდება წერილი.

ვიციტ, რომ რუსეთის ხელისუფლების მიერ კავკასიელ მუსლიმთა გასაქრისტიანებლად 1861 წელს შეიქმნა „მართლმადიდებლური ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოება კავკასიაში“. იგი თავდაპირველად ექვემდებარებოდა საქართველოს ეგზარქოსს, ხოლო 1884 წლიდან – რუსეთის სინოდს. საზოგადოება კავკასიაში აღადგენდა ძველ ქრისტიანულ ეკლესია-მონასტრებს, ამარაგებდა მათ საღვთისმსახურო საგნებითა და ლიტერატურით, ზრუნავდა სამღვდლოების მატერიალური მდგომარეობის განმტკიცებისათვის. 1880 წლისათვის ამ საზოგადოებას ამიერკავკასიაში 20 საეკლესიო-სამრევლო სკოლა ჰქონდა. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ საზოგადოებამ არსებობა შეწყვიტა.¹⁰

ხელისუფლება იმდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მუსლიმური მოსახლეობის საკუთარი მმართველობისა და კანონმდებლობისადმი დამორჩილებას, რომ 1872 წელს იქმნება: Положение об управлении закавказского духовенства шиитского учения, Положение об управлении Закавказского мусульманского духовенства сунитского учения და ვფიქრობთ ამავე პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს Положение об управлении частями Закавказья неподчиненными общему гражданскому правлению. ვფიქრობთ, რომ ეს დოკუმენტიც ამ ინსტრუქტაჟის შედეგად უნდა შექმნილიყო. კავკასიაში, ხელისუფლების აზრით, ამ ტიპის დასახლებებს მიეკუთვნებოდა დაღესტნისა და ყარსის მხარეები და ქუთაისის გუბერნიის ნაწილი. (ბათუმისა და სოხუმის ოკრუგი, ანუ მუსლიმებით დასახლებული ტერიტორიები).¹¹

⁸ ხეც. №1248, გვ. 3.

⁹ ხეც. №1248, გვ. 4.

¹⁰ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ენციკლოპედიური ლექსიკონი. თბ. 2007, გვ. 545.

¹¹ Положение об управлении частями Закавказья неподчиненными общему гражданскому правлению (სატიტულო ფურცელი არ აქვს), გვ. 4.

ამრიგად, ახალი საარქივო მასალა შეიცავს ძალზე საინტერესო ინფორმაციას ჩრდილოეთ კავკასიაში მთიელთა მიმართ ცარიზმის რელიგიური პოლიტიკის შესახებ. ამ მასალას უფრო მეტ ღირებულებას სძენს ის ფაქტი, რომ იგი დაწერილია მნიშვნელოვანი სახელმწიფო მოხელის მიერ, რომელიც არა მხოლოდ კარგად იცნობს მთაში მიმდინარე პროცესებს, არამედ მითითებას აძლევს ხელისუფლებას რელიგიური პოლიტიკის შემდგომი წარმართვისათვის.

Khatuna Baindurashvili

**NEW MATERIAL ABOUT TSARIST RELIGION POLICY IN THE
NORTH CAUCASUS**

Summary

For study of Tsarist religion policy in the North Caucasus, interesting material is found in the National Centre of Manuscripts (Mikheil Tumanishvili's archive).

There are four pages printed in Russian without title, by number 1248. And we have date written with pencil at the end – May15, 1859.

This archival material, with its content and destination, presents the report and instruction of certain person, who is well informed about the Caucasian mountaineers. He is well aware of essence and aim of Tsarist religion policy towards the Muslims, and even renders some advices to government. They are as follows: establishment of civil law and spread of Orthodox Christianity could subordinate the highlanders.